

для придніпровських сіл, як відсутність у них води. Проблема дійсно вимагала негайного вирішення, оскільки люди відмовлялися переселятися у нові села, якщо до них не була підведена вода. У листі до Президії Верховної Ради УРСР О. Гончар писав, що населення і колгоспні ферми сіл Козацьке, Качкарівка Бериславського району, Дудчани Нововоронцовського району залишилися без води, тому що до урвистих берегів не підступитися. Водопостачанням займалися Дніпробуд, Херсонське обласне управління водного господарства, трест „Меліоводбуд”, але роботи велися мляво і незадовільно. Письменник зробив висновок: „Почувається, що справа знеосіблена, ніхто за неї як слід не відповідає” [14, 112].

Письменник завжди дослухався до громадської думки і переймався тим, що влада її ігнорувала і приймала важливі для суспільства рішення без її врахування: „Складається враження, що вузьковідомчі інтереси повсюди ми ставимо вище за інтереси суспільства, думку населення щодо доцільності відомих новобудов ніхто і ніколи не питає, вузькоколий, охоплений гігантоманією чиновник торочить на весь Союз, що „наука вимагає жертв” [15, 7]. О. Гончар слушно зауважив, що „народ завжди і компетентний, і дипломований за найвищим правом свого вікового досвіду!” [15, 8].

Отже, письменники як „нерв нації” добре відчують суспільні настрої, тож їхні роботи вдало репрезентують громадську думку. Звісно, розгортання „гігантоманії”, ініційованої партійними урядовцями, не могли зупинити голоси багатьох небайдужих представників інтелігенції. Аналіз творчої спадщини українських письменників другої половини ХХ ст. свідчить про те, що вони адекватно оцінювали плани державної верхівки у галузі гідроенергетичного будівництва. Як свідомий елемент суспільства письменники у літературно-художніх та публіцистичних творах постійно нагадували громадськості та представникам влади про актуальність і необхідність вирішення екологічних та соціальних проблем. У подальшому окремого наукового дослідження заслуговує питання про відображення масштабних перетворень, пов’язаних зі зведенням „величних будов комунізму”, у свідомості інших суспільних груп та у колективній свідомості.

1. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х– середина 1950-х рр.): У 2 кн., 3 ч. – Кн. 1. – Ч. 1–2 / Відп. ред. В.М. Данilenко. – К., 2010.*
2. *Історичне джерелознавство: Підручник / Я.С. Калакура та ін. – К., 2002.*
3. *Довженко О.П. Щоденник (1941–1956) // Довженко О.П. Зачарована Десна. Оповідання. Щоденник. – К., 2001.*
4. *Гончар О.Т. Щоденники: У 3 т. – Т. 1. – К., 2002.*
5. *Гончар О.Т. Щоденники... – Т. 3. – К., 2004.*
6. *Довженко О.П. Вибрані твори. – К., 2004.*
7. *Гончар О.Т. Собор. Роман. – К., 1992.*
8. *Плачинда С. Шугай. – К., 1986.*
9. *Довженко А. Мы строим сёла будущего // Молодой колхозник. – 1955. – № 2.*
10. *Дмитренко О. Де починається Дніпро // Літературна Україна. – 1967. – 4 липня; Дмитренко О. Дума про чисте плесо // Літературна Україна. – 1967. – 21 і 24 листопада.*
11. *Плачинда С. Хто стане рятівником і господарем ревучого? // Літературна Україна. – 1989. – 16 листопада.*
12. *Яворивський В. На рентгене правды // Новое время. – 1987. – № 38.*
13. *Яценко М. Потрібне нове мислення // Літературна Україна. – 1988. – 26 травня.*
14. *Державний архів Херсонської області. – Ф. Р-1979. – Оп. 6. – Спр. 259.*
15. *Гончар О. То звідки взялася “звізда полин”? // Набат: Публіцистичний збірник з проблем соціальної екології / Упор. О.П. Ракін, Л.П. Забродська. – К., 1989.*

Н. В. Завалко

УЧАСТЬ О. К. КАСИМЕНКА В ГОЛОВНІЙ РЕДАКЦІЙНІЙ КОЛЕГІЇ «ІСТОРІЇ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР»

У першій половині 1960-х рр., у період хрущовської „відлиги” тогочасним компартійним керівництвом УРСР було ухвалено низку важливих рішень, пов’язаних з розвитком історичного краєзнавства. Дослідженнями, в яких висвітлювався процес підготовки та написання “Історії міст і сіл” і розвитку історичної науки, стали напрацювання цілої плеяди істориків. П. Тронько розкрив цілісний підхід написання томів, Р. Симоненко та Є. Складенко висвітлювали напрацювання О. Касименка, не тільки як видатного українського вченого, а як організатора історичної науки, В. Смолий, М. Коваль, О. Рубльов, С. Кульчицький, Ю. Павленко зосередили увагу на висвітленні проблем розвитку історичної науки в цілому.

Важливою подією стало підписання ЦК Компартії України 29 травня 1962 р. постанови „Про видання „Історії міст і сіл Української РСР”. Воно мало стати першою фундаментальною історичною 26-ти томною працею, кожний том якої повинен був висвітлити історію населених пунктів окремих областей України, а їх на той час налічувалося майже 40 тисяч. Згідно постанови, була створена Головна редакційна колегія на чолі з тодішнім заступником Голови Ради Міністрів УРСР П. Троньком, до складу якої увійшли провідні учені – соціогумантарії, представники професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів – викладачі історичних дисциплін, співробітники науково-дослідних установ АН УРСР.

Заступником голови Головної редколегії „Історії міст і сіл УРСР” був призначений директор Інституту історії АН УРСР О. Касименко – один з ініціаторів проекту [1, 36–37]. Він усіляко підтримував ініціативу історико-краєзнавчої громадськості республіки щодо розвитку історичної регіоналістики й зокрема написання історії міст і сіл України. Зокрема вчений запропонував практичні рекомендації щодо організаційного оформлення ініціативи громадськості: „На нашу думку, настав час створити в кожній області при облвиконкомах історичні комісії по організації і розвитку на місцях досліджень для створення історії міст, сіл, заводів, радгоспів, колгоспів. Такі комісії повинні об’єднати істориків, архівістів, археологів області і всіх, хто хоче брати участь в розробленні місцевої історії” [2, 32].

Виступаючи на засіданні Вченої ради Інституту історії АН УРСР 23 березня 1956 р. в обговоренні доповіді О. Касименка „Завдання інституту в світлі рішень ХХ з’їзду КПРС”, Ф. Шевченко звернув увагу на справу написання регіональної історії у довоєнній і сучасній Чехословаччині: „Цікавий досвід був ще до війни в Чехословаччині і зараз: в кожному селі пишуть історію села. В Закарпатті збереглося досить цих книг, це величезний матеріал. Приймають участь десятки людей, вчителів і звичайних людей. І ми, історики, повинні націлити, підняти ці маси до написання історії, щоб вони приймали в цьому участь” [3, 77].

Нариси і статті з історії міст і сіл упродовж 1950-х рр. готувалися й друкувалися краєзнавцями у Донбасі, Житомирській, Київській, Харківській, Черкаській та інших областях. Так, 1959 р. у Хмельницькій області під керівництвом обласного інституту вдосконалення учителів силами місцевих педагогів були складені описи 746 сіл, колгоспів і шкіл. До роботи долучилися співробітники обласного архіву, краєзнавчого музею, інших

установ. Найвдаліші нариси були надруковані на шпальтах місцевої преси [4, 15].

У 1963 р., коли повним ходом розгорнулася робота над багатотомною „Історією міст і сіл УРСР”, О. Касименко відзначав уже розмах краєзнавчої роботи у республіці, яку провадив численний загін істориків-аматорів. Наявність цих ентузіастів історико-краєзнавчої справи з певним досвідом й навиками дослідницької роботи уможлилювала, на переконання Олександра Карповича, успішну реалізацію цього масштабного проекту [5, 13–14].

Головна редколегія займалася опрацюванням наукових засад видання, визначенням його структури, пошуком джерел, раціональним розподілом обов’язків між учасниками проекту. Чимало зусиль довелося докласти до того, аби переконати окремих керівних осіб у можливості й доцільності підготовки „Історії міст і сіл УРСР” на громадських засадах. Так, серйозну проблему становило неодноразове друкування з подальшим виправленням й чистовим передрукуванням рукописів текстів нарисів до томів видання. Цей процес був далеко не безкоштовним й у більшості випадків гроші на передрукування доводилося шукати. Аналогічною була ситуація і з виготовленням фотоілюстрацій [6, 52].

6 лютого 1963 р. головна редколегія „Історії міст і сіл УРСР” затвердила методичні вказівки обласним редколегіям, міським та районним комісіям щодо написання відповідних нарисів до видання, в яких зазначені ідейна та наукова його складові, структура й обсяг нарисів і томів [4, 15]. Крім цього, у них наголошувалося на цільності видання, що „базується на засадах марксистсько-ленінської науки”. Його основне завдання – „висвітлення на конкретних прикладах тих соціалістичних перетворень, що сталися у містах і селах республіки за 50 років Радянської влади”, а кожний нарис мав засвідчувати „велич успіхів українського народу в галузі господарського і культурного будівництва, досягнутих під керівництвом Комуністичної партії Радянського Союзу” [7, 12].

1 лютого 1964 р., у результаті підготовчої роботи над проектом, з’явилася, адресована ЦК КПУ, „Доповідна записка про хід виконання постанови ЦК КПУ від 29 травня 1962 р. „Про видання „Історії міст і сіл Української РСР”, підписана секретарем ЦК КПУ з ідеології А. Скабою, Головою редколегії „Історії міст і сіл” П. Троцьком та директором Інституту історії О. Касименком. У документі зокрема зазначалося: „Виконуючи постанову ЦК КПУ від 29 травня 1962 р. „Про видання „Історії міст і сіл Української РСР” на громадських засадах до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, обласні комітети партії, Головна редакційна колегія, Інститут історії АН УРСР та Архівне управління при Раді Міністрів УРСР провели значну роботу по виявленню і вивченню історичних документів та написанню нарисів з історії міст і сіл республіки. В усіх областях створено обласні редакційні колегії, в містах і районах – міські і районні комісії, а в населених пунктах – укомплектовано авторські групи” [8, 56].

Автори меморандуму виразно наголошували на марксистсько-ленінській спрямованості видання й фокусуванні у ньому насамперед на пожовтневій історії України: „Методологічною основою „Історії міст і сіл УРСР” є твори Маркса, Енгельса, Леніна, рішення з’їздів і пленумів ЦК КПРС і ЦК КПУ. Червоною ниткою через всі нариси про міста і села республіки пройдуть ідеї дружби народів і пролетарського інтернаціоналізму... Основне місце в нарисах буде приділено післяжовтневому періоду – висвітленню громадянської війни, індустріалізації та колективізації, героїки українського народу в період Великої Вітчизняної війни, відбудові і подальшому розвитку народного господарства в післявоєнні роки,

виконанню грандіозних планів комуністичного будівництва, накреслених в історичній Програмі КПРС” [6, 56–57]. Автори доповідної записки вважали за доцільне покласти на Головну редакцію Української Радянської Енциклопедії видання всіх 26 томів „Історії міст і сіл УРСР”. Пропонувалося також створити в областях єдині редколегії кожного тому з відповідальним секретарем, який мав бути працівником партійного апарату і на час остаточної підготовки тому був би звільнений від основної роботи [9, 174–175].

О. Касименко зазначав, що головною й незмінною дезидератою залишалася звична пропорція радянської історіографії – 40 % обсягу віддавалося „темному” досоціалістичному минулому, 60 % – на „світле” соціалістичне сьогодення. Він наголошував на великому значенні наукової розробки проблематики історії міст і сіл України, закликавши своїх колег з областей до підготовки й проведення науково-теоретичних конференцій, залучивши до участі у них місцевих істориків і краєзнавців. На його переконання, з одного боку, це мало сприяти підвищенню науково-теоретичного рівня відповідного обласного тому, а з іншого – допомогло б подолати „ті великі труднощі, які стоять перед нами. Товариші, які працюють над цим, кажуть, „що раніш ми не передбачали наскільки трудно буде робити ці томи, а по мірі того, як ми вникаємо вглиб цієї роботи, ми бачимо труднощі, складності, але ми їх переможемо, подолаємо” [6, 83–84].

Постановою Президії АН УРСР від 12 жовтня 1964 р. О. Касименка було затверджено на посаді заступника головного редактора „Української Радянської Енциклопедії” з історії міст і сіл від 1 жовтня 1964 р. [10, 151; 9, 188]. Відтоді вся його науково-організаційна робота була пов’язана з редакцією „УРЕ” і реалізацією багатотомного проекту „Історії міст і сіл УРСР”.

13 серпня 1970 р. Олександр Карпович востаннє був присутнім на засіданні Головної редакційної колегії „Історії міст і сіл УРСР”. У звичному для себе ритмі доповідав „Про удосконалення структури, зменшення обсягу та уточнення плану підготовки та видання томів „Історії міст і сіл Української РСР” й „Про закріплення наукових співробітників відділу історії міст і сіл Інституту історії УРСР Академії наук за томами для подання науково-методичної допомоги авторським колективам” [11, 28–29]. 7 січня 1971 р. Головна редакційна колегія ухвалила: „У зв’язку з хворобою т. Касименка О. К., покласти тимчасово виконання обов’язків заступника голови Головної редакційної колегії на т. Слабєєва І. С. – відповідального секретаря Головної редколегії” [12, 5]. 13 січня 1971 р. після тяжкої хвороби О. Касименко помер на 66 році життя.

Підсумовуючи, можна зазначити, що шість років праці у редакціях „Історії міст і сіл УРСР” і „Української Радянської Енциклопедії” були періодом надзвичайно інтенсивної й напруженої роботи О. Касименка. Здійсненню видання 26-томної „Історії міст і сіл Української РСР” він віддавав усі свої знання й науково-організаційні навички, здобуті на посаді директора Інституту історії АН УРСР. Саме цей останній період біографії й приніс О. Касименку найбільше визнання (щоправда, посмертне) – разом з групою інших учасників підготовки багатотомної „Історії міст і сіл Української РСР” він був відзначений Державною премією СРСР за 1976 р.

1. Кондрацький А. А. Історико-географічні аспекти багатотомного видання „Історія міст і сіл Української РСР” // Український історико-географічний збірник. – К., 1972. – Вип. 2.
2. Касименко О. Завдання розвитку історичної науки на Україні // Комуніст України. – 1958. – № 8.

3. Науковий архів інституту історії України НАН України (далі – НА ІУ НАНУ). – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 627.
4. Тронько П. Т. *Летопись дружбы и братства: Из опыта создания „Истории городов и сел Украинской ССР” в 26 т.* – К., 1981.
5. Касименко О. К. *За нові успіхи українських істориків // Укр. істор. журн.* – 1963. – № 2.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4633. – Оп. 1. – Спр. 12.
7. ЦДАВО України. – Ф. 4633. – Оп. 1. – Спр. 7.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 3648.
9. Інститут історії України НАН України: *Друге двадцятиріччя (1957–1977): Документи і матеріали.* – К., 2007.
10. НА ІУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Ч. 2. – Спр. 1.
11. ЦДАВО України. – Ф. 4633. – Оп. 1. – Спр. 31.
12. ЦДАВО України. – Ф. 4633. – Оп. 1. – Спр. 35.

П. И. Савельев

К ЮБИЛЕЮ ПРОФЕССОРА П. С. КАБЫТОВА

Научно-педагогическая и культурная общественность отмечает в 2011 г. 70-летний юбилей Заслуженного деятеля науки РФ, доктора исторических наук, профессора, первого проректора Самарского государственного университета Петра Серафимовича Кабытова, внесшего и продолжающего вносить значительный вклад в развитие исторических исследований, охраны памятников истории и культуры и краеведения в Самарской области, в организацию науки и высшей школы.

Петр Серафимович родился 20 июня 1941 г. в Воронежской области, на станции Колодезная Левороссошанского района. Грянувшая через два дня война унесла отца. Мать – сельская учительница, – в одиночку поднимавшая детей, несмотря на трудную жизнь, смогла дать сыну образование, привить ему тягу к знаниям. С детства он познал главную истину жизни: настоящий большой успех приходит только через упорный труд. Никогда не было у него высоких покровителей. Всех своих степеней, званий и регалий Петр Серафимович добился кропотливым, порой изнурительным трудом, проводя много времени в многочисленных архивах и библиотеках.

Основные вехи научно-педагогической биографии Петра Серафимовича связаны с Казанью и Самарой. В 1969 г. он окончил Казанский государственный университет, а затем аспирантуру по кафедре истории СССР. В 1972 г. там же он успешно защитил кандидатскую диссертацию. Его научным руководителем был профессор И. Ионенко – автор фундаментальных монографий по истории России начала XX в., истинный Учитель, много давший своим ученикам. От него воспринял Петр Серафимович представление о связи истории с жизнью и о нравственном долге историка. Не менее важными были школы профессионализма и культуры исторического исследования.

В 1972 г. П. Кабытов приступил к работе в Куйбышевском государственном университете. Его курс лекций по истории Среднего Поволжья отличался широким взглядом на историко-краеведческий материал, попыткой проследить закономерности и показать специфику местной истории на фоне общегосударственной. Заметна была и тяга молодого преподавателя к социально-экономическим аспектам истории, что также было необычно для самарских историков. С появлением П. Кабытова в Куйбышевском университете начинается и становление аграрной историографии.

История деревни изучалась, конечно, и раньше, но эти исследования куйбышевских историков были посвящены в основном крестьянскому движению как составной части общего революционного процесса, приведшего к Октябрьской революции 1917 г. Поэтому хронологически они ограничивались началом XX в. и почти не касались хозяйственно-экономических аспектов. Дискуссии, проходившие в академических институтах и университетах Москвы, Свердловска, на аграрных симпозиумах, никак не отражались на деятельности местных историков. Воспитанник казанской школы П. Кабытов стал основателем новой тенденции и научной школы историков-аграрников. Наиболее дальновидные из старших коллег, представлявших в университете школу Куйбышевского педагогического института, в дальнейшем поддержали новое направление исследований. Среди них особенно следует выделить замечательного самарского историка, заведовавшего тогда кафедрой истории СССР в университете, Заслуженного деятеля науки РСФСР, кавалера Ордена Ленина, профессора Е. Медведева. Он поначалу сомневался в том, возможно ли на местном материале всерьез говорить о закономерностях эволюции крестьянского, а тем более – помещичьего хозяйства. Сомнения эти рассеялись, когда усилиями П. Кабытова и его первых учеников был поднят новый пласт архивных источников, в том числе и массовых статистических данных.

Во второй половине 1970 – начале 80-х гг. XX в. активно действовало, созданное при участии куйбышевских историков, Средневолжское проблемное объединение историков-аграрников. На конференциях, проводимых этим объединением, куйбышевская делегация производила все более внушительное впечатление. Видная роль здесь принадлежала П. Кабытову, который в это время активно работал над докторской диссертацией «Аграрные отношения в Поволжье начала XX века», и которая была она была защищена в 1983 г. На её основе издана монография, которая заметным явлением в отечественной аграрной историографии. Впервые аграрная история Поволжья была осмыслена с учетом не только социальных, но и демографических, почвенно-климатических, производственных процессов. Главы, посвященные зерновому производству, открыли взору читателя истинную картину состояния деревни, далекую от привычных по тем временам представлений о сплошном кризисе и разрушении крестьянского хозяйства. Не менее важным является и вывод о положительном экономическом эффекте Столыпинской реформы. Диссертация П. Кабытова, наряду с докторскими диссертациями Н. Клейн и Ю. Смыкова, составляет фундамент аграрной историографии Поволжья как самостоятельного направления.

1990-е гг. не могли не отразиться на научных занятиях П. Кабытова. Впечатление коренной ломки всей системы традиционных ценностей народа воспринимается большинством ученых как очередная смута в нашей истории. Крушение старой власти и ее бессилие воскрешают в сознании историка события как относительно недавние (рождение Советской власти), так и более отдаленные (Смута начала XVII в.). Проблема власти и управления становится особенно актуальной в историографии. П. Кабытов одним из первых в Самарском университете перевел эту жгучую проблему в плоскость научного исследования. Об этом свидетельствуют диссертации его учеников, посвященные системе самоуправления дореволюционной России – земству, городским Думах, роли государственной власти в деле хозяйственного освоения новых территорий в XVII–XVIII вв.,